

Тема 12. Особистість і політика

План лекції

1. *Поняття “політична соціалізація”, її функції, рівні та механізми. Політична освіта – важливий засіб політичної соціалізації.*
2. *Політична свідомість: сутність, структура, види.*
3. *Політичні ідеології: функції та типи.*
4. *Політична культура суспільства: підходи та визначення.*

Вивчення **першого питання** доцільно розпочати з дослідження самого поняття “*політична соціалізація особистості*”. Особистість – одночасно і суб'єкт, і об'єкт політики. Але одні люди у більшому ступені виявляють політичну активність, інші – у меншому, а треті взагалі намагаються «утекти» від політики. Одні прагнуть до твердження існуючого політичного ладу і виявляють конструктивну політичну поведінку, інші, навпроти, уживають заходів, що спрямовані на його повалення, і демонструють деструктивну позицію.

Є і такі, хто легко пристосовується до будь-якого політичного режиму і усякої влади. Така розмаїтість видів політичної поведінки багато в чому обумовлена характером політичної соціалізації особистості.

У загальному плані соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – це процес активного відтворення особистістю соціального досвіду, здійснюваний у її діяльності і спілкуванні. *Політичну соціалізацію особистості можна визначити як процес активного відтворення особистістю політичного досвіду, визначеної системи норм, цінностей і установок політичної діяльності і політичних відносин.* Можна сказати і по-іншому: політична соціалізація особистості – це процес, у ході якого в особистості в кілька етапів формуються визначена картина політичного світу, досвід політичної діяльності і політичного спілкування.

Політична соціалізація має дві основні функції:

- 1) забезпечення достатньо ефективної в рамках даної соціальної системи політичної взаємодії з різними політичними організаціями;
- 2) збереження динамічної рівноваги політичної системи, а разом з тим і самого суспільства завдяки засвоєнню новими членами прийнятих у ньому норм і ціннісних зразків політичного поведіння.

Стрижнем політичної соціалізації є збагачення особистості політичним досвідом попередніх поколінь, що виражений у політичній культурі. *Політична культура* – це сукупність загальноприйнятих ціннісних орієнтацій, переконань і норм політичного життя суспільства. В міру її засвоєння людина усе більше адаптується до існуючої політичної системи, стає здатною активно впливати на неї, тобто усе в більшому ступені робиться суб'єктом політичного життя.

Таким чином, політична соціалізація особистості – це завжди двосторонній процес, у якому особистість, з одного боку, випробує на собі вплив різного роду політичних суб'єктів, а з іншого боку, у міру соціалізації сама стає у змозі впливати на політичне життя суспільства.

Далі слід звернути увагу на те, що процес політичної соціалізації містить у собі *різні рівні, механізми і фактори*. Самий широкий – *міжнародний рівень*, що охоплює міжнародні співтовариства й організації. Тут на особистість впливають прийняті в міжнародному співтоваристві цінності, норми і фактори: недопущення поширення ядерної зброї, погрози міжнародних конфліктів, запобігання глобальних катастроф, міжнародних фінансових криз і т.д.

Соціальний рівень політичної соціалізації охоплює суспільство в цілому і великі соціальні групи: класи, професії, національно-етнічні спільності й ін. На цьому рівні на

особистість впливають такі фактори, як держава, уряд, політичні партії, соціально-економічні кризи, безробіття, рівень злочинності в країні й ін.

Найнижчий – *особистісний рівень* політичної соціалізації, на якому особистість відчуває вплив з боку людей, що складають безпосереднє коло її спілкування й здійснюють прямиий вплив на її політичну психологію, цінності й установки.

Серед механізмів політичної соціалізації можна виділити наслідування, уселяння, зараження, що допомагають людині адаптуватися до політичних умов і сформувати політичну ідентифікацію.

Далі необхідно звернути увагу на дослідження так званих *агентів політичної соціалізації особистості*. Агенти, чи фактори, політичної соціалізації особистості відіграють найважливішу роль у її розвитку. Вони можуть бути різних видів, якості і широти впливу на особистість.

До безпосередніх агентів політичної соціалізації відносяться політичні інститути й організації (держава, політичні партії, рухи), політичні еліти і лідери, групи інтересів. Уся сукупність цих факторів утворить систему, що за допомогою політичних механізмів прагне контролювати і направляти політичне поведіння особистості.

Агенти політичної соціалізації виступають також способами і засобами вираження політичної активності особистості, її політичного самоствердження. На різних етапах розвитку особистості й у різних країнах на перший план висуваються різні агенти в залежності від конкретних обставин політичного життя, особливостей політичного ладу суспільства і т.д.

До числа агентів політичної соціалізації відносяться не тільки власне політичні, але і неполітичні фактори: родина, групи однолітків, церква, система освіти, професійні і жіночі організації, культурні і спортивні об'єднання і т.д. Відомо, наприклад, яку велику роль можуть зіграти групи популярних артистів чи спортсменів при агітації за чи проти того чи іншого політичного лідера на виборах.

Важливим агентом політичної соціалізації виступає *система політичної освіти*. На наш погляд, особливої уваги заслуговують пошуки в галузі осмислення ролі, місця та змісту різних елементів освіти та науки в процесі формування світоглядних засад сучасної людини. Це можна пояснити тим, що лише через осягнення всього багатства знань про природу, суспільство та людину можливо вибудувати магістральний шлях соціального прогресу, на реалізацію якого повинні бути спрямовані будь-які соціальні новації. А саме освіта є практично єдиним засобом передачі основної частки досвіду найбільш розумного встановлення відносин у різних сферах суспільного життя.

В даному контексті слід приділити увагу тим складникам освіти, які покликані поширювати досвід встановлення соціальних відносин. При цьому на особливу увагу заслуговують проблеми громадянської і політичної освіти та їх змісту.

Багато хто сьогодні практично не сумнівається у важливості та необхідності розбудови громадянської та політичної освіти, хоча при цьому важко помітити однастайність у розумінні їх сутності та співвідношення.

У процесі громадянського виховання провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням в душі громадянськості. Це поняття об'єднує в собі громадянську, політичну соціалізацію майбутнього громадянина та його здатність долучати до цього процесу моральні цінності.

Вивчаючи вказане питання, слід звернути увагу на основні завдання громадської і політичної освіти в молодіжному середовищі. До них, в першу чергу, належать:

1. *Пропаганда демократичних принципів*. Як свідчить досвід, рівень практичного дотримання демократичних принципів прийняття рішень, їх виконання і надалі в нашій країні залишається на надто низькому рівні. Навіть терміни “західна демократія” і “наша демократія” використовуються для того, щоб виправдати подвійний стандарт і реальний авторитаризм, прикрити ті порушення, які й далі допускаються. І хоча в Україні діє багато

програм, які сприяють посиленню демократичного світогляду, однак для зміни стилю думання і перебудови поведінкових моделей потрібно докласти ще багато зусиль.

2. Сприяння прозорості прийняття рішень.

Цей аспект є надзвичайно важливим у демократичних процесах. Зокрема, у молодіжному середовищі його дотримання сприятиме формуванню здорових стосунків і підвищенню результативності праці. Прозоре прийняття рішень передбачає не лише участь у процесі його ухвалення, але й чітке, своєчасне, якісне і прозоре (відкрите усій громадськості) звітування про виконання рішень. На жаль, ані прийняте в Україні законодавство, ані поширена практика цього не передбачають. У зв'язку з цим так важливо поширювати інформацію про важливість прозорого прийняття рішень, сприяти його практичному здійсненню і докласти зусиль до покращення законодавчого поля, яке регулює дане питання. Це, зокрема, можливе за допомогою вивчення досвіду праці і законодавства у країнах Західної Європи.

3. Скерування на розвиток громадського суспільства.

Два попередні моменти будуть значно підсилені, коли зростатиме відповідальність населення за власний розвиток. Навіть в економічно сильних державах уряди не можуть забезпечити державну підтримку для виконання усіх соціальних замовлень і віддають значну частину праці волонтерам, сприяють громадським ініціативам. Оскільки за роки радянської влади такого роду відповідальність і такого роду праця були значно спотворені, то більшість громадян втратили багатовіковий досвід і культуру громадських ініціатив. Зважаючи на це, молодіжне середовище є благодатним ґрунтом для поширення досвіду розвитку громадян, навчання основних принципів і методів праці в громадах. Важливо тут дотримуватися принципу "теорія переходить у практику", якісне висвітлювати успіхи громадських ініціатив, сприяти передачі досвіду громадської дії від одних молодіжних організацій до інших.

Підсумовуючи вивчення даного аспекту, слід звернути увагу на твердження, згідно з яким освіта сьогодні стає безперервним процесом, що супроводжує людину протягом усього її життя. Вона забезпечує постійне оновлення та поповнення знань та умінь. Такий підхід об'єктивно зумовлений. В Україні він пов'язаний з тим, що зміни в суспільному розвитку спричинили неадекватність попередніх знань і навичок новим обставинам, виявили функціональну неграмотність і професійну некомпетентність, зниження ефективності виробництва.

В недалекому минулому громадянському чиннику в Україні приділялася недостатня увага, що призвела до відсутності динамізму людського потенціалу. За таких умов, власне, й виник розрив між потребами суспільного розвитку і можливостями соціуму.

Нині, як справедливо зазначає канадський дослідник Майкл Фуллан, "громадяни як індивідуально, так і колективно у контексті динамічних багатокультурних, глобальних змін повинні бути здатними впродовж усього життя здійснювати зміни, а не реагувати на них" *. І неабияку роль у цьому покликана відіграти політична та громадянська освіта, що останнім часом претендують на те, щоб стати чинником гуманізації суспільства. Впроваджуючи цей різновид соціально-гуманітарної освіти в Україні, ми повинні враховувати міжнародний досвід гуманістичної педагогіки, орієнтованої на персоніфікацію навчально-виховного процесу.

До агентів політичної соціалізації особистості відносяться і ЗМІ, що здатні відчутно впливати на формування особистості. Не випадково їх називають четвертою владою. Тому в суспільстві йде постійна боротьба за володіння ЗМІ і можливість їх використовувати з метою політичної соціалізації.

Важливу роль у політичній соціалізації особистості грають і такі неполітичні фактори, як соціально-економічні умови і спосіб життя людини, національні традиції і навіть окремі

* Фуллан М. Сили змін: Вимірювання глибини освітніх реформ. – Л.: Літопис, 2000. – С. 22-23.

важливі для життя індивіда суспільні фактори. Мова, зокрема, йде про такі події, як невиплата заробітної плати, безробіття, обман населення з боку держави чи окремих політичних лідерів і т.д. У визначених суспільних ситуаціях неполітичні фактори можуть робити на політичну соціалізацію особистості більш істотний вплив, ніж власне політичні агенти. Особливо це стосується сучасного відкритого і взаємозалежного суспільства, де всі політичні і неполітичні фактори тісно переплетені. Як приклад можна навести роль шахтарів, не задоволених своїм економічним становищем, у політичному житті сучасної України.

Політична соціалізація має історичний характер. Конкретно-історичний зміст громадського життя змушує кожне нове покоління по-своєму адаптуватися до політичної ситуації і реагувати на неї. У стабільному суспільстві цей процес досить плавний і безболісний, а в суспільстві, де відбувається різка зміна політичних норм і цінностей, політичних відносин і форм політичної діяльності, часто виникає криза системи політичної соціалізації, політична аномалія, відчуження особистості від політики. Ця криза виявляється насамперед у тім, що втрачаються чи не сприймаються старі політичні ідеали і руйнуються старі механізми їхньої трансляції, що особливо наочно виявляється при зміні одного типу суспільства на інший.

Важливим аспектом даного питання є дослідження різноманітних *типів, або моделей, політичної соціалізації*. Як уже сказано вище, політична соціалізація особистості відбувається в процесі взаємодії її із суспільством. Характер такої взаємодії обумовлений насамперед співвідношенням економічних, політичних і інших інтересів людини і суспільства, громадянина і держави. Різна комбінація інтересів обумовлює конкретні типи, чи моделі, політичної соціалізації особистості. Під **типом** політичної соціалізації мається на увазі *сукупність усталених ціннісних зразків взаємодії особистості і політичних інститутів суспільства*. На нього впливає сукупність ряду факторів: рівень історичного розвитку суспільства, економічні умови, політична культура, соціальна структура суспільства, що домінують, агенти політичної соціалізації й ін.

У загальному плані тип політичної соціалізації визначається тими стандартами політичного життя суспільства, що диктують особистості визначений спосіб її політичного поведіння, що відповідає політичній культурі даного суспільства. У результаті забезпечуються політична стабільність і наступність у розвитку суспільства. З великим ступенем імовірності можна сказати: який тип політичної соціалізації особистості панує в суспільстві, таке і стан самого суспільства, і навпаки, яке суспільство, такий і домінуючий тип політичної соціалізації особистості.

У залежності від прийнятих у суспільстві зразків і норм політичного поведіння сучасна політична наука виділяє *чотири основні типи політичної соціалізації* особистості.

- **Гармонійний тип** характеризується не тільки прийняттям особистістю існуючих політичного порядку і влади, але і поважним ставленням до держави, політичної системи в цілому. Особистість розглядається як свідомий і добровільний учасник політичного життя, активний суб'єкт політики. Тут спостерігається гармонія між владою й особистістю, передбачається спільне виконання правил, норм і обов'язків: особистості перед владою і влади перед особистістю. Зрозуміло, що цей тип можливий тільки в умовах достатньої соціальної однорідності, громадянського суспільства і правової держави. Власне кажучи, це ідеальний тип політичної соціалізації, що забезпечує безконфліктний розвиток політичної системи й особистості як суб'єкта політики.

- **Плюралістичний тип** припускає толерантність стосовно цінностей і переконань інших людей, норми політичної поведінки яких визнаються рівноправними. Даний тип політичної соціалізації особистості переважає в країнах політичного лібералізму, заснованого на принципах приватної власності, правах людини і демократичному пристрої суспільства. Особистість розглядається тут як суверен, рівноправний і незалежний громадянин. Основна умова функціонування даного типу політичної соціалізації – захищеність прав і воль людини та загальна відповідальність громадянина перед законом,

тобто право виступає як підстава і як реальність свободи особи. Це є гарантом, що плюралізм не перетвориться в анархізм і не переросте в гегемонізм.

• **Гегемоністський тип** характерний для суспільства закритого типу. Його сутністю є установка на різко негативне ставлення особистості до будь-яких політичних систем і організацій, крім тієї, з яким вона себе ідентифікує. Політична соціалізація можлива тут лише на цінностях і нормах своєї групи, класу, спільності. Девіз політичної поведінки людини: „партія (нація, держава і т.д.) вище за все”.

• **Конфліктний тип** характеризується боротьбою між різними політичними угрупованнями суспільства, в основі яких лежать різні, але разом з тим взаємозалежні інтереси. У цих умовах, щоб мати можливість виявити себе як суб'єкт політики, особистість змушена приєднуватися до якої-небудь групи, класу, касти, клану і т.д. Іншого шляху в неї не існує. Дана модель політичної соціалізації формується при недостатньому рівні економічного розвитку країни, закритості суспільства, його великої соціально-економічної і культурної диференціації. Головує принцип політичної взаємодії – „хто не з нами, той проти нас”. Сьогодні ця модель політичної соціалізації збереглася в країнах, де ще сильні соціально-політичні елементи традиційного суспільства, розподіл людей на клани і касти, зберігаються агресивні релігійні об'єднання.

Наступні аспекти даної проблеми пов'язані з вивченням різних поглядів на стадії політичної соціалізації особистості. У сучасній політології затвердилася точка зору, що політична соціалізація особистості – це безупинний процес її розвитку, що продовжується протягом усього життя й у різних соціальних групах і спільнотах.

Можна виділити в ньому різні стадії, що грають неоднакову роль у політичному розвитку особистості. Однак при поясненні специфіки цих стадій сьогодні серед вчених немає єдиної точки зору. Це обумовлено, на наш погляд, двома причинами. Перша пов'язана з тим, що концепція політичної соціалізації почала формуватися після створення теорії загальної соціалізації особистості та на її основі. Однак і донині існує кілька теорій загальної соціалізації особистості, наявність яких і утруднює створення концепції політичної соціалізації. Назвемо лише деякі з теорій загальної соціалізації особистості.

I. **Теорія соціалізації особистості Ч. Лантухи і Дж. Мида.** Відповідно до неї, процес розвитку особистості включає три стадії, пов'язані з прийняттям на себе ролі інших людей:

1) *імітація* – діти копіюють поведінку дорослих, поки не розуміючи його;

2) *ігрова* стадія – діти усвідомлюють своє поведінку як виконання визначених ролей дорослих (клерка, бізнесмена, космонавта і т.д.);

3) стадія *колективних ігор* – діти вчаться усвідомлювати чекання не тільки близької людини, але і всієї групи, оцінюють своє поведінку за нормами і стандартами інших людей.

II. **Теорія Е. Еріксона**, який одним з перших запропонував розглядати соціалізацію особистості як безперервний процес, що триває протягом усього життя людини. Відповідно до цієї теорії особистість проходить вісім стадій, кожна з яких пов'язана з подоланням криз індивідуального розвитку.

III. **Теорія когнітивного розвитку Ж. Піаже**, що досліджував процес розвитку пізнання людини, навчання його мисленню. Відповідно до цієї теорії, на кожній стадії розвитку особистості виникають нові пізнавальні навички. Таких стадій Ж. Піаже виділяє чотири: 1) *сенсомоторна* стадія (від народження до 2 років) – характеризується тим, що в дітей формується здатність надовго зберігати в пам'яті образи предметів навколишнього світу; 2) *передопераційна* стадія (від 2 до 7 років) – пов'язана із розрізненням дітьми символів і значень. Наприкінці її діти розуміють різницю між символами предметів і самими предметами; 3) стадія *конкретних операцій* (від 7 до 11 років) – дитина вчиться робити розумові операції, переносити їх в ідеальний план таких дій, що він раніше виконував тільки руками; 4) стадія *формальних операцій* (від 12 до 15 років) – характеризується тим, що

підлітки можуть вирішувати абстрактні задачі, осмислювати моральні питання, будувати плани на майбутнє.

IV. Теорія соціалізації Т. Парсонса. Відповідно до цієї теорії, у процесі соціалізації відбувається навчання людини соціальним ролям, через які він і включається в ту чи іншу соціальну систему. Особистість акумулює в собі загальні ціннісні зразки поведінки в процесі її спілкування зі значимими для неї. Основною спільністю первинної соціалізації є родина, хоча на рівні родини соціалізація не закінчується. Вона являє собою постійний процес пристосування людини до існуючих в суспільстві ціннісних зразків поведінки.

Друга причина труднощів у створенні єдиної концепції політичної соціалізації особистості носить соціокультурний характер. На політичну соціалізацію великий вплив здійснює конкретний соціокультурний контекст розвитку особистості, насамперед, та політична культура, у рамках якої відбувається політична соціалізація. Крім того, на політичну соціалізацію особистості впливають різноманітні і різноякісні фактори: характер соціальної стратифікації суспільства, система освіти і виховання, національно-етнічні особливості, релігійні вірування і т.д. Тому і неможливо створити добре збалансовану, загальну для всіх країн теорію політичної соціалізації особистості, принаймні, говорити сьогодні про це ще передчасно.

Незважаючи на наявні розбіжності, політологи згодні в тому, що основними якісними етапами політичної соціалізації є первинна і вторинна стадії. В основі їхнього розходження лежать такі підстави, як вік, наявність політичного досвіду і рівень політичної ідентифікації особистості.

Первинна політична соціалізація характерна для дитячого віку. Американські політологи Д. Істон і Дж. Денніс думають, що вона починається вже з 3 років. При цьому базові дитячі враження відіграють важливу роль у розглянутому процесі.

Вторинна політична соціалізація починається відтоді, коли закінчується базова політична ідентифікація особистості. До цього періоду в людини вже складаються основні соціально-політичні цінності, установки, представлення і норми, що дають йому можливість самостійно і конструктивно виконувати свої політичні ролі. Особистість уже цілком здатна виступати свідомим суб'єктом політики, здатна незалежно від групової думки і тиску сформулювати власну точку зору і діяти у відповідності зі своєю політичною позицією.

Вторинний етап політичної соціалізації особистості продовжується протягом усього свідомого життя людини, охоплює не тільки соціальну зрілість індивіда, але і час завершення активної участі в суспільно-політичному житті.

Політична соціалізація носить, таким чином, динамічний характер у силу постійної зміни всієї сукупності соціокультурних, у тому числі і політичних, факторів, що спричиняє виникнення нових політичних цінностей і установок особистості. Безперервність і динамічність процесу політичної соціалізації особистості – характеристики об'єктивні і необхідні для її розвитку. Для того, щоб жити нормальним політичним життям, людина повинна постійно соціалізуватися. Особистість, що живе у всіх відносинах і повною мірою образами, почуттями і цінностями минулого життя, – це особистість невротика. Хоча це зовсім не означає, що нормальна особистість щодня повинна змінювати свої ціннісні орієнтації в політиці чи узагалі відмовлятися від своїх стрижневих політичних переконань. Іншими словами, політична соціалізація особистості на вторинній стадії характеризується динамічною рівновагою. Воно виражається в тім, що особистість, адаптуючись до нових політичних умов, разом з тим активно впливає на них, не утрачаючи своєї політичної самоідентифікації.

В заключній частині першого питання доцільно зосередитися на сучасній практиці політичної соціалізації в Україні.

Особливості політичної соціалізації в нашому суспільстві сьогодні обумовлені, насамперед, його перехідним станом і загальною нестабільністю. Модель „політичної підтримки”, про яку сказано вище, у сьогоднішній Україні явно незастосовна. Країна уражена системною кризою, що охопила всі сфери громадського життя: економічну,

політичну, соціальну і духовну. Економічні реформи буксують. Динаміка соціальної стратифікації вкрай несприятлива. Неухильно росте провалля між багатством і бідністю. Відбувається масове зубожіння населення, досить сказати, що сьогодні 1,5% українців володіють 65% національного багатства країни. Середнього класу – основи стабільності – у нас немає. Перманентні страйки, голодування, марші протесту, пікети – невід'ємна характеристика сьогоденного соціально-політичного життя.

Усі перераховані зміни в суспільному бутті викликали крутий злам у свідомості людей. Відбулася втрата старих цінностей і установок, у тому числі і політичних, у більшості населення, а нові ще не сформувалися. Ситуація екзистенціального вакууму, зв'язана з утратою сенсу життя, нікчемності свого існування, стала реальністю для багатьох членів суспільства. У країні ростуть наркоманія, алкоголізм, злочинність і суїцид. Разом з тим відбувається тотальне відчуження багатьох українців від політики. Наростає почуття непевності, розпачу і страху перед майбутнім. Політична психологія народу усе більше характеризується песимізмом і негативізмом.

Усе це безпосередньо впливає на процеси політичної соціалізації особистості. У радянський час партія комуністів була єдиною „керівною і направляючою силою суспільства”, що охоплювала своїм впливом і контролем діяльність усієї системи політичного виховання й освіти – від університетів марксизму-ленінізму до політичних кружків пенсіонерів, а також і такі найважливіші інститути політичної соціалізації, як дошкільні установи, школи, вузи, виробничі колективи, армія. Тепер же при наявності величезного числа конкуруючих і часто маловпливових політичних партій і організацій політична соціалізація здійснюється стихійно і суперечливо. Основним її типом є конфліктний. При цьому людина все частіше втрачає зміст і цінність політичного життя. Вона усе більше знаходиться в постійному протиріччі з політичною реальністю. Звідси і все наростаючий процес політичної деідентифікації особистості.

Вихід зі сформованої ситуації залежить від успіхів в економіці. Поки не почне ефективно працювати виробництво, поки не буде вчасно виплачуватися заробітна плата, поки не покращиться добробут народу і не сформується на цій основі могутній середній клас, доти ні про яку гармонійну модель політичної соціалізації не може бути і мови. Перехід до такої моделі вимагає спільності чи хоча б збігу основних інтересів, а цього не можна досягти, не ліквідувавши провалля між багатством і бідністю. Доти, поки в країні не будуть позитивно зважуватися соціально-економічні проблеми, люди, у тому числі ті, що знаходяться на початкових етапах політичної соціалізації, будуть зовсім по-різному сприймати політичних лідерів, владу, уряд і саму держава. Одні будуть говорити „цей наш уряд”, інші – „це їхній уряд”.

Без єдності суспільства, без гармонізації його інтересів неможливий безконфліктний тип політичної соціалізації, її інститутів. В умовах економічної і політичної невизначеності люди навіть в одному соціальному середовищі дотримують часом різної політичної орієнтації. Крім того, самі інститути – родина, школа, вуз, армія знаходяться в стані глибокої кризи.

Яким чином і наскільки успішно буде проходити розвиток України, у кінцевому рахунку залежить від ступеня політичної соціалізації кожного громадянина, від політичної волі, цінностей і ідеалів „рядової” особистості, від того, наскільки вона є суб'єктом політичної діяльності.

Сучасний переломний час дає шанс кожному виявити себе і тим самим на ділі знайти якість і ступінь своєї політичної соціалізації. Разом з тим саме в такі періоди історії політична соціалізація відбувається найбільше інтенсивно, тому що знімаються багато старих обмежень і заборон і створюються умови для більш вільного прояву своєї політичної волі. Правда, варто мати на увазі, що з цим пов'язане і зростання відповідальності кожного за свої вчинки.

Актуальність теми, що розглядається, її зміст і значимість у системі політичних наук визначається насамперед активно-перетворюючою роллю свідомості, в т.ч. і у сфері соціально-політичних відносин суспільства. Тому розгляд **другого питання**, яке пов'язане з проблемами політичної свідомості і політичної культури в курсі покликано розкрити дійсну роль духовно-культурологічних факторів політики як базисних основ усієї політичної діяльності.

З огляду на його складність і багатоаспектність, доцільно при розгляді даного питання насамперед усвідомити як сутнісні характеристики політичної свідомості, так і його специфіку як різновиду суспільної свідомості, поряд з такими його проявами, як економічне, історичне, правове, моральне, релігійне і т.д.

Указавши на множинність підходів до розуміння політичної свідомості, доцільно виділити головне, що визначається і фіксується цим поняттям: по-перше, це один з різновидів соціального відображення, а саме – соціально-політичних умов життя і побуту людей, ступінь і рівень розуміння як окремою людиною, так і визначеною соціальною групою політико-владних відносин. У цьому змісті політична свідомість може бути зрозуміла як деяка рефлексія соціальних суб'єктів щодо процесу володарювання і свого місця в ньому; по-друге, це прагнення виявити на основі специфічності як самого процесу відображення, так і самої сфери відображення особливості, спосіб і характер його (політичної свідомості) прояву і функціонування. З цих позицій політична свідомість визначається як деяка сукупність почуттєвих і раціональних, емпіричних і теоретичних, ціннісних і нормативних, усвідомлених і підсвідомих представлень, що опосередковують відношення суб'єктів до явищ політичної влади.

Такий підхід дає можливість більш чітко усвідомити справжній предмет політичної свідомості, його змістовно-функціональне наповнення, активно-діяльну роль у політичному процесі.

Політична свідомість багатомірна і полі структурна, і найбільш значимі її компоненти визначаються тими функціями, які вона виконує в політиці. Виділимо серед них наступні:

- об'єктивне відображення політичної реальності, що здійснюється за допомогою таких структурних компонентів, як наука і політична теорія;
- орієнтація діяльності суб'єкта у світі політики шляхом вираження його інтересів у концептуальній формі, засобом реалізації цієї функції служить ідеологія;
- емоційне реагування в різноманітних проявах політичної психології, тому що саме психологічні імпульси спонукують людей до дії.

Методологічно важливо в зв'язку з цим підкреслити, що за допомогою функцій реалізується активно-перетворююча роль політичної свідомості, що не тільки відображає, але і творить світ. Тому зворотний вплив політичної свідомості у світлі перерахованих

вище функцій на політичне буття відбувається по таких напрямках, як політико-психологічне, політико-ідеологічне і діяльнісно-практичне. Узагальнюючим показником взаємодії всіх основних сторін політичної свідомості виступає політична воля як усвідомлена готовність до політичної дії.

Подібні теоретичні побудови украй важливо проілюструвати багатою політичною практикою здійснення соціально-економічних і політичних реформ у сучасному українському суспільстві.

Для характеристики політичної свідомості, його місця і ролі в практичній політиці істотним представляється і виділення в ньому визначених організаційних компонентів, зокрема таких як концептуальний (теорії, програми, доктрини, навчання) і повсякденний (несистематизовані узагальнені представлення про політику, традиції, норми політичної поведінки).

Завершити розгляд питання про політичну свідомість доцільно підготовкою реферату про масову політичну свідомість як таку, де зламані границі між компонентами, де вони інтенсивно взаємопроникають і в такій своїй взаємодії визначають характер і спрямованість політичної поведінки великого числа людей.

Особливість масової політичної свідомості в тому і полягає, що в ній нерідко дуже органічно об'єднані у взаємодії ідеологічні і політико-психологічні елементи, а реальна суперечливість самого політичного буття переборюється, як правило, за рахунок абсолютизації значення того чи іншого елемента політичної реальності.

Стан масової політичної свідомості дуже виразно фіксується в суспільній думці, що, з однієї сторони, функціонує як політичний інститут, що бере участь у здійсненні влади, а з іншого боку – як деяке сукупне судження, що поділяється різними соціальними спільнотами з приводу тих чи інших подій, явищ політичного життя. За ступенем впливу суспільної думки на зміст і характер прийнятих політичних рішень, як правило, визначається ступінь розвитку демократії в країні.

Переходячи до наступного **третього питання** теми, важливо помітити, що по суті своїй в ньому конкретизуються і поглиблюються представлення про джерела і механізми політичної свідомості, оскільки і політична ідеологія, і політична психологія виступають як дві взаємозалежні і взаємообумовлені його форми, представляючи відповідно раціонально-емоційні сфери пізнання політичної діяльності і характер впливу на неї.

Проблема складається лише в з'ясуванні специфічних механізмів цього впливу, викликаного внутрішньою природою цих феноменів. Варто підкреслити, що при розгляді цього питання основну увагу варто зосередити на таких кардинальних проблемах, як:

- взаємодія ідеології і влади;
- характеристика такого соціального явища, як ідеологічний плюралізм із усіма соціально-психологічними наслідками, що впливають з нього, для суспільно-політичного життя країни;
- дуже актуальним представляється також розгляд у даному контексті проблем деідеологізації і реідеологізації громадського життя.

Багатозначність у розумінні самого терміна „ідеологія” актуалізує також необхідність:

- більш чіткого рішення проблем взаємодії ідеології і науки;
- з'ясування справжніх причин міфологізації політичної свідомості і можливих шляхів його подолання.

Загальновідомо, що в практичній політичній діяльності люди неодмінно виходять з визначених програм, настроїв, стану чуттєво-емоційної сфери свідомості. Цим значною мірою і визначається роль ідеологічного і соціально-психологічного фактора в політичному процесі.

Ідеології як змістовній базі політичної свідомості безумовно належить провідна роль у формуванні політичних відносин. І в цьому змісті можна зовсім виразно стверджувати, що поза ідеологією немає політики. А всякі міркування про деідеологізацію

політичної сфери життєдіяльності з'являються як черговий міф, який можна зрозуміти, але з яким не можна погодитися.

Необхідним компонентом механізму влади політична ідеологія була завжди, хоча б ще тому, що вона володіє орієнтаційною здатністю, що додає політичній діяльності визначену послідовність і цілеспрямованість на основі висування ідеалів, цінностей, що відповідають не тільки потребам суб'єкта політики, але і реальним умовам.

Переходячи до розгляду **четвертого питання** – проблем політичної культури, усвідомлюючи її складний, поліфункціональний характер, укажемо, що її розуміння можливе через діалектичну взаємодію (синтез) політики, ідеології і культури.

Будучи невід'ємною частиною духовної культури, вона, насамперед, містить у собі ті її елементи, що характеризують політичний процес і зв'язки з діяльністю суспільно-політичних інститутів і організацій, з політичною поведінкою широких народних мас.

Таким чином, своєрідність політичної культури обумовлена особливостями сфери політики, специфічністю складових її елементів, таких як цінності, політичні орієнтації й установки, традиції і політичні уявлення, що забезпечують у своїй єдності захист і ефективне стабільне функціонування політичної системи суспільства, її інститутів і організацій, усього багатоскладового механізму їх владовідносин.

Разом з тим важливо підкреслити, що політичну культуру не можна звести тільки до політичної свідомості чи політичної поведінки. Більш того, вона містить у собі не всі складові політичної свідомості і політичної поведінки, а лише те, що найбільш типово, характерно для політичного життя даного суспільства, тобто лише те, що, можна сказати, ввійшло у звичку.

Такі феноменологічні властивості й особливості політичної культури роблять її досить значимим каналом взаємодії особистості і політичної влади і відповідно дуже істотним фактором політичної соціалізації.

Таким чином, можна визначити, що політична культура – *це сукупність стереотипів політичного поводження і політичної свідомості, властива конкретній соціальній спільності, що включає у себе уявлення про політичні інститути, політичний режим, механізм влади і її носіїв, участь в політичному житті.*

Найбільш повно соціальна значимість і роль політичної культури в суспільному житті реалізується в системі її функцій. Найважливішими з них варто вважати:

- *пізнавальну* (озброєння суб'єкта знаннями, необхідними для успішної діяльності в політичній сфері);
- *нормативно-ціннісну*, що характеризує систему ціннісних відносин у суспільстві;
- *соціальної адаптації* суб'єктів у світі політики;
- *виховно-комунікативну* (забезпечення каналів зв'язку громадян з політичною системою, зі світовою цивілізацією).

У структуру політичної культури входять елементи політичної свідомості (політична ідеологія, політична психологія), політична поведінка, а також інституціональні компоненти, що відображають особливості конкретно-історичного розвитку країн, окремих спільнот, ступінь розвиненості і гнучкості політичного життя.

Політична культура – багаторівневе поняття. У цьому змісті розрізняють політичну культуру суспільства, соціальної спільності й окремої особистості.

Формування і зміна політичної культури – складний, безупинний, багатofакторний процес. Він пов'язаний не тільки зі змінами суб'єкта, носія політичної культури, але і з її об'єктом, у якості якого виступає політична система і складові її компоненти: держава, партії, засоби масової інформації, родина і т.д.

Безліч основ типологізації політичної культури (історичні епохи, різні форми відносин з політикою, соціальні шари, групи, її здійснювачі, регіони і т.д.) ведуть відповідно до значного числа її різних типів. У цьому зв'язку для нас важливо усвідомити основні характеристики демократичної й автократичної політичної культури, тому що в сучасних умовах перехідного суспільства досить наочно виявляються й ті, й інші риси.

Особливу увагу у розвитку цих положень варто приділити досить складному і маловивченому феномену української політичної культури, історії її становлення і розвитку, сучасних особливостей формування. Розгляд цих проблем складає зміст заключної частини теми.

Тут можливо підготувати спеціальний реферат з теми, що рекомендується (див. запропоновану тематику), чи тематичний огляд наявної з цієї теми літератури (див. у списку літератури роботи, що рекомендується, О. Рудакевича, Б. Цимбалістого й ін.).

План семінарського заняття

1. *Сучасні концепції політичної соціалізації. Основні засоби та типи політичної соціалізації. Сучасні проблеми політичної соціалізації в Україні та умови їх подолання.*
2. *Політична культура: підходи і визначення. Типи політичної культури та особливості політичної культури перехідного типу.*
3. *Виникнення ідеології та її функції. Типи ідеологій та їх зміст.*

Література

- Азаров Н.И. Политическая психология личности и масс // Социально-политический журнал. – 1997. – № 2.
- Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 2.
- Андреев С.С. Политическое сознание и политическое поведение // Социально-политический журнал. – 1992. – № 8.
- Арендт Х. Массы и тоталитаризм // Вопросы социологии. – 1992. – Т. 1. – Вып. 1.
- Актон Д. Історія волі в античності // Поліс. – 1993. – № 2.
- Бебик В. Наша політична культура // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 6-23.
- Білецький М. Загроза нової ідеоократії // Політологічні читання. – 1994. – № 4. – С. 121-126.
- Білоус А. Якого кольору ідеологія // Віче. – 1993. – № 6. – С. 80-90.
- Вятр В. Соціологія політичних відносин. – М., 1979.
- Ільїн М.Б., Коваль В.И. Особистість у політиці: хто грає короля? // Поліс. – 1991. – № 6.
- Гозман Л.Я., Шестопал Е.Б. Политическая психология. – Ростов-на-Дону, 1996.
- Головаха Є. Особливості політичної свідомості // Політологічні читання. – 1992. – № 1-2. – С. 24-40.
- Гаджиев К. Міркування про волю // Питання філософії. – 1993. – № 2.
- Гринстайн Ф.І. Особистість і політика // Соціально-політичні науки. – 1991. – № 10.
- Досье „Діалог” – права людини // Діалог. – 1991. – № 13, 15, 16.
- Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология. – М., 1996. – С. 209-258.
- Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. – М., 1994.
- Дудченков О.Н., Мытиль А.В. Социальная идентификация и адаптация личности // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 110-119.
- Задорожнюк И. Изучение толпы // Свободная мысль. – 1997. – № 5.
- Камалов М. Демократична політична культура: американський досвід // Вісник МГУ. – 1991. – Серія 12. – № 5. – С. 73-78.
- Лісовий В. Поняття політичної культури: сучасний стан політичної культури в Україні // Розбудова держави. – 1994. – № 3. – С. 52-57.

- Констан Б. Про волю в древніх у її порівнянні з волею в сучасних людей // Поліс. – 1993. – № 3.
- Лебон Г. Психология народов и масс // Диалог. – 1992. – № 3.
- Матц У. Идеологии как детерминанты политики в эпоху модерну // Поліс. – 1992. – № 1-2. – С. 130-142.
- Назаров М. Типи політичної свідомості // Социс. – 1992. – № 6.
- Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи К.Г. Юнга. – СПб., 1996.
- Ольшанський Д. Масові настрої перехідного часу // Питання філософії. – 1992. – № 4.
- Осипов Г. Міфи часу, що іде // Социс. – 1992. – № 6.
- Рудакевич О. Політична культура України: труднощі і шляхи відродження // Розбудова держави. – 1995. – № 1.
- Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. – 1995. – № 10.
- Українська душа. – К.: МП „Фенікс”, 1992.
- Сметанин Е.Н. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации населения в условиях становления рыночной экономики // Регионоведение. – 1995. – № 3. – С. 134-141.
- Смольков В.Г. Модели социального партнерства // Социально-политический журнал. – 1998. – № 5. – С. 156-163.
- Шестопад Е.Б. Личность и политика. Крат. очерк современных западных концепций политической социализации. – М., 1988.
- Шинкарук В. Громадянське суспільство, держава, ідеологія // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 53-56.
- Штика О. Ідеологія та держава як чинники творення нової України (засідка політико-ідеологічної доктрини) // Політологічні читання. – 1995. – № 2. – С. 109-139.
- Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого "я". – Минск, 1994.
- Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1980.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Поліс. – 1994. – № 1.
- Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 3, 4.
- Юрьев А.И. Введение в политическую психологию. – Л., 1992.
- Wilson J. Religion in American Society. The Effective Presence. – N.Y., 1978. – P. 211.
- Grenstein F. A note on the ambiguity of political socialization: definitions, criticism and strategies of inquiry // The civil culture revisited / Ed. Almond and Verba. – Boston, 1980.
- Rosenbaum W. Political culture. – N.Y., 1975.
- Miller A., Wlezien C. The social group dynamics of partisan evaluations // Electoral studies. – 1993. – Vol. 12.
- White S. Political culture and soviet politics. – N.J.; L., 1979.
- Lane R. Political man: toward a conceptual base // Comparative politics series 01-046. – 1973. – Vol. 4.
- Converse P.E. Public opinion and voting behavior // Handbook of political science / Ed. Greenstein F., Polsby N. Reading (Mass.), 1975.

Теми рефератів

- 1. Політична освіта – важливий засіб політичної соціалізації.*
- 2. Актуальні проблеми політичної соціалізації в умовах перехідних суспільств.*
- 3. Типи і функції громадських організацій.*
- 4. Сучасні студентські організації в Україні.*

5. *Масова політична свідомість: особливості формування і роль у політичному житті.*
6. *Політична ідеологія і наука: діалектика взаємозв'язку і суспільне призначення.*
7. *Українська національна ідея як фактор становлення української державності.*
8. *Шляхи і засоби формування молодіжної субкультури.*

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття політичної соціалізації.
2. Які етапи політичної соціалізації можна виділити?
3. Дайте характеристику основним типам політичної соціалізації.
4. Які функції політичної соціалізації ви знаєте?
5. Охарактеризуйте значення політичної соціалізації. Наведіть відповідні приклади із сучасного політичного життя. Які, на ваш погляд, духовні основи політичної активності особистості?
6. У чому, на вашу думку, сутність і причини міфологізації політичної свідомості? Можливо і чи необхідно її перебороти?
7. Державна ідеологія: розкрийте ваше розуміння цього феномена.
8. Назвіть основні функції політичної культури. Охарактеризуйте одну з них докладніше (на вибір).
9. Чим викликана необхідність виділення різних моделей (типів) політичної культури? Назвіть основні відомі вам моделі політичної культури.
10. Чому політичну культуру розглядають як засіб завоювання і здійснення влади?
11. Розкрийте ваше розуміння співвідношення понять політичної і громадянської культури.
12. Охарактеризуйте поняття «людина політична».
13. У чому, по-вашому, суть процесу політизації особистості?